

1899—1904. — Konečně i v práv. dějinách: K a l o u s e k, České státní právo, 2. vyd., 1892. — K a p r a s, Právní dějiny zemí kor. české II. Dějiny státního zřízení 1913, kde i podrobná literatura jednotlivých otázek. —

O metodě statistiky osevu u nás.

Dobroslav Krejčí.

II.

(Konec.)

Tak tedy prováděna statistika osevu v našich zemích až do r. 1914.

Když po vypuknutí světové války a brzké blokádě středních mocností zájem o správnou statistiku sklízně u nás z pochopitelných příčin silně stoupl, pokusil jsem se hned v prvních měsících r. 1915 využítovati toho k tomu, abychom dospěli aspoň u nás v **Čechách** zas jednou k co možná úplnému, novému sčítání dat o plochách osevu, možno-li ještě úplnějším než r. 1908. Jménem Zemské statist. kanceláře nabídl jsem místodržitelství, že provedeme co možná přesnou statistiku osevu a dáme jí také správně státní co nejdříve k dispozici, jen když nám ona svou autoritou bude nápomocna při sbírání potřebného materiálu a z části také při úhradě mimořádných výloh s tím spojených (hlavně za spoustu nutných tiskopisů). Setkav se tam s plným porozuměním u rozhodujících činitelů, vypracoval jsem plán celého šetření a vzorce potřebných tiskopisů i s návodem, jež po některých nepatrných změnách schváleny a koncem dubna 1915 rozeslány.)

Metoda nového toho šetření shodovala se v podstatě s onou, jež se již r. 1908 dobře osvědčila. Změny záležely hlavně v tom, že předně nebylo již nutno prositi obecní úřady o dobrovolnou součinnost, nýbrž že sbírání potřebných dat způsobem předepsaným bylo úřadům těm a nově při nich

¹¹⁹⁾ Teď mohu již prozraditi, že k nabídce té vedly mne kromě zájmu odborně-statistického hlavně také důvody národní: Šlo o to, 1. aby statistika osevu a sklízně nebyla vzata naší zemské kanceláří a ponechána úplně byrokratickým úřadům státním, na něž by snadno mohl býti činěn nátlak i pro přímé tendenční falšování důležité té statistiky dle intencí vlády nám nepřátelské, 2. abychom svým vlivem na plán šetření a jeho metodu pokud možno zabránili, by vlastní podávání potřebných dat, zejména při odhadech sklízně, nebylo vzato kruhům zemědělským a přeneseno na živly jiné, onomu nátlaku rovněž snáze přístupné — což se skutečně podařilo až do r. 1918 —, 3. aby byl nepozorovaně pomocí vlády samé zlomen politický bojkot německých obcí vůči Zemské statist. kanceláři, a 4. aby bylo možno zachrániti aspoň část našich kancelářských sil před službou vojenskou. — také skutečně podařilo se jen pro tuto statistiku osevu a sklízně vymoci sproštění řady členů kanceláře.

vzniklým »ž ň o v ý m k o m i s í m«¹⁵⁾ přímo u lo ž e n o místo-
držitelstvím prostřednictvím politických úřadů I. stolice (na
podkladě §. 38. cíř. nař. z 21./2. 1915 č. 41 ř. z.). Za řádné a
správné provedení celého šetření v obci podle daného návodu
i za dodržení lhůty pro to stanovené (do 25. května) učinění byli
osobně zodpovědnými úřadující člen obecního představenstva i
členové žňové komise. Druhou důležitou změnou bylo, že měl
se tentokrát poprvé zjistiti také osev polních plodin na půdě z a-
h r a d ň í,¹⁶⁾ odděleně sice od osevu na půdě orné, ale rovněž
podrobně, u každého hospodáře zvlášť. Třetí novota spočívala
v tom, že kromě osevu plodin hlavních nebo výhradních měl
býti zjištěn také osev plodin v e d l e j š í c h (na př. maku nebo
bobů v řepě nebo v bramborách a p.), ovšem také odděleně od
oňoho, ale ne již podrobně u každého hospodáře, nýbrž jen spo-
lečným o d h a d e m závěrečné schůze žňové komise s obec-
ním starostou, na níž všechny výsledky sebrané výslechem
všech hospodářů byly společně přezkoumány a sestaveny ve
výkazy pro celé katastrální obce. Jinak zůstaly způsob šetření
i tiskopisy celkem stejny jako r. 1908. Výkazy obecní, sebrané
politickými úřady I. stolice, zpracovala opět centralisovaně
Zemská statistická kancelář sama; věnovala bedlivou péči vše-
možné revisi sebraného materiálu, jak vidno již z toho, že více
než 75% všech obcí byly jejich výkazy vráceny k opravě neb
dopláčkům (opět prostřednictvím řečených úřadů politických).

Vylíčené účinné podpoře obou instancí politických úřadů,
nadaných mocí donucovací, jest co děkovati, že se tentokráte
podařilo dosíci téměř n a p r o s t é úplnosti materiálu, ze-
jména zlomiti dosavadní odpor německých obcí. Ze všech 9244
katastrálních obcí celého království bylo jich jen 8, pro něž se ze
zvláštních příčin ani tu nepodařilo získati přesných dat; byla
nahrazena jednak odhadem zpravodajů pro sklizeň za obce ty,
jednak rozvrhem jejich orné půdy dle průměrného osevu všech
ostatních obcí dotyčného okresu. Ale podotknouti dlužno, že
i přese všechnu účinnou pomoc orgánů státních a přese všechny
přísně stanovené lhůty bylo teprve v druhé polovici října 1915
docíleno této úplnosti a možno uzavřítí definitivně celé šetření;
před tím bylo pro účely některých částí sklizňové statistiky
nutno použítí jen p ř e d b ě ž n ý c h výsledků jeho, zvlášť sesta-
vených.

¹⁵⁾ Zřízeny byly — ovšem především k účelům jiným — podle minist.
nař. z 5./8. 1914 č. 200 ř. z. —

¹⁶⁾ Ovšem opět dle skutečného stavu v rozhodnou dobu šetření, nikoli
snad dle stavu katastrálního. Za zahrady měla se považovati jen půda s
vyšší kulturou opravdu zahradnickou, zpravidla jen ručně obdělávaná. Po-
zemky třeba oplocené, v katastru neb i v obecné mluvě »zahradami«
nazývané, ale ve skutečnosti obhospodařované jako role (orané atd.), měly
býti započteny k půdě orné a nikoli k zahradní.

O konaném šetření podalo ovšem místodržitelství zprávu též ministerstvu vnitra; toto doporučilo pak zemským vládám také v ostatních královstvích a zemích na říšské radě zastoupených, aby provedly šetření podobné (našemu místodržitelství uložilo, aby všem poslalo po několika výtiscích všech vzorců, návodu, výkazů i oběžníků, u nás použitých). V dubnu 1916 pak svolalo do Vídně p o r a d u zástupců všech zemských vlád i orgánů pořizujících dosud v jednotlivých zemích statistiku osevu a sklízně pro c. k. ministerstvo orby, aby spolu se zástupci ministerstva toho i ministerstev vnitra a financí porokovali o tom, zda by individuální šetření o plochách osevu dle metody r. 1915 v Čechách použité nemělo být obligatorně provedeno v celé polovici říše.

Mezitím učinil jsem u nás v Čechách pokus o d v o j í d a l š í z d o k o n a l e n í naší statistiky: Jednak byly již počátkem února, tedy v době, kdy polní práce úplně odpočívají a venku je na podobné mimořádné práce nejspíše kdy, upozorněny obecní úřady a jich prostřednictvím (veřejnými vyhláškami) všichni hospodáři, že bude opět prováděn podrobný soupis všech pozemků dle druhů kultury a osevu, i vyzváni, by hned v té době zimního klidu činili potřebné p ř í p r a v y: Obecní úřady měly si na zaslaných jim tiskopisech poříditi s e z n a m y všech hospodářů, jednak v obci bydlících, jednak přespolních, kteří obhospodařují pozemky v jich obci ležící, pak seznamy pachtýřů obecních, osadních, velkostatkářských, drobných; všechny ty seznamy měly se vésti v stálé patrnosti a mimo to měl se dáti do pořádku, po případě opatřiti nový p a r c e l n í p r o t o k o l obecní. Jednotliví hospodáři pak vyzváni, aby si dali do pořádku své a r c h y p o z e m n o s t n í a pořídili včas seznamy všech pozemků, na nichž hospodaří, s udáním nové výměry, nynějšího druhu kultury a po osetí i s udáním osevu. (Jak viděti, hodlali jsme pro r. 1916 šetření rozšířiti na v e š k e r u pozemkovou držbu všech hospodářů, ne tedy pouze na půdu ornou a zahradní, jako dosud; to nejen proto, že tak poměrně malým rozmnožením práce chtěli jsme získati velice hledanou a potřebnou statistiku o skutečném nynějším rozdělení vší půdy dle druhů kultury, — na role, louky, lesy, pastviny atd. —, když dosud jediný základ takového rozdělení, úřední k a t a s t r, je již zastaralý a k žádoucí i zákonem dávno předepsané jeho r e v i s i neděly se stále ještě ani přípravy, — ale i proto, že pojetím v e š k e r é půdy do šetření získala by se pro ně p e v n á z á k l a d n a, pomocí které dalo by se dospěti k výsledkům opět dokonalejším. Neboť jen výměra v e š k e r é půdy v obci, okresu atd. ve svém úhrnu je bezpečně známa a v podstatě nezměnitelna, kdežto výměra jednotlivých druhů jejích dle kultury, tedy také celková výměra půdy orné a zahradní, se stále mění a už dávno nám bezpečně známa není. Proto jen když šetření v každé obci musí

dospěti k té bezpečně známé úhrnné výměře veškeré její půdy, je dána možnost náležitě kontroly celého šetření a záruka, že žádný pozemek nebyl — úmyslně ani bez úmyslu — vynechán. Bohužel pro veliké obtíže a jiné překážky, mimo kancelář naší stojící, nebylo ještě r. 1916 možno provésti toto chystané rozšíření, šetření zůstalo pak přec opět obmezeno jen na půdu ornou a zahradní.)

Druhý z pokusů svrchu dotčených směřoval k tomu, aby byl statistice osevu a sklizně sjednán pevný základ: Navrhl jsem místodržitelství, aby na podkladě §u 14. cis. nař. z 21./6. 1915 č. 167 ř. z. vydalo svoje nařízení, jímž by se všem, kdo po zemědělsku obhospodařují nějaký pozemek, uložila právní povinnost, podávati politickým úřadům a Zemské statistické kanceláři po jich žádosti pravdivě a včas statistická data o rozloze svých pozemků, jich druhu dle kultur a osevu, vésti za tím účelem jednotně předepsané jednoduché záznamy o všem tom, s právem politických úřadů nahlížeti do záznamů těch a po případě trestati přestupky těchto předpisů. Jinými slovy, snažil jsem se opatřiti aspoň pro statistiku osevu onen nutný právní základ, který bohužel dosud chyběl statistice u nás vůbec: svrchu zmíněný »statistický zákon«. Když byla myšlenka v zásadě přijata, vypracoval jsem osnovu takového nařízení, a po četných poradách i nejedné změně (také dosti podstatné a nevítané, jako na př. vypuštění vzorců pro ty záznamy) bylo nařízení to vydáno v zemském zákonníku z r. 1916 pod č. 32., — právě několik dní před zmíněnou poradou vídeňskou.

Na poradě té uznána v podstatě naše metoda statistiky osevu i s oněmi přípravnými seznamy a tímto nařízením za vhodnou a doporučenihodnou také pro ostatní království a země, ale zástupci některých z nich akcentovali veliké obtíže, na jaké by v nich pro ten rok narazilo obligatorní napodobení jich, zvláště následkem pokročilé doby a příprav, pro jinaké šetření o osevu v některých zemích tehdá již značně pokročilých (koncem dubna mají ovšem plány i všechny přípravy pro řádnou statistiku osevu již býti definitivně hotovy.) Výsledek byl, že ministerstvo vnitra nenařídilo obligatorně, nýbrž jen doporučilo zemským vládám ostatních korunních zemí podobný postup jako v Čechách; obligatorně nařídilo však aspoň pro hlavní země produktivní: Čechy, Moravu, Slezsko, obojí Rakousy a Štyrsko provedení řádné i n d i v i d u e l n í statistiky osevu, zjišťující potřebná data o každém jednotlivém hospodáři zvlášť. Tedy: mělo se sice i tam všude dospěti k výsledkům podobným jako v Čechách a doporučena pro to také česká metoda šetření, ale dovoleno, aby šetření bylo prováděno po případě i

jinou methodou, zejména tam, kde potřebné kroky již zahájeny a jsou způsobilé dovést také k těm výsledkům.

Této polovičitosti a nepřesnosti předpisu dlužno patrně přičísti, že výsledky šetření o plochách osevu za r. 1916, ač v Čechách zajisté a pravděpodobně i na Moravě a ve Slezsku byly velmi uspokojivé i znamenají opět rozhodný krok v před, v některých jiných zemích neuspokojily. Nedůvěra c. k. úřadu pro výživu lidu přenesla se pak i na naše české země, a následek byl, že pro r. 1917 bohužel porušena kontinuita dosavadního vývoje a učiněn pokus s methodou docela odlišnou.

Již na řečené poradě v dubnu 1916 vyslovil se totiž ředitel zemského statistického úřadu štyrského, Dr. Otto Wittschieben, proti methodě v Čechách používané, t. j. proti zjišťování dat výsledkem hospodářů samých; uspokojivých výsledků možno prý dosíci pouze objektivním zjištěním osevu na každé jednotlivé parcele osobní obchůzkou nepředpojatého znalce po všech pozemcích každé katastrální obce. Na schůzi sice jeho návrh všeobecně odbyt jakožto neproveditelný, ale Dr. W. provedl pak na zkoušku ve 2 a po té ještě ve 3 jiných štyrských obcích šetření dle této metody a ve zvláštní brožůře¹⁷⁾ uveřejnil výsledky; srovnává je tam s výsledky, k nimž v těchto obcích dospěly politické úřady výsledkem jednotlivých hospodářů a z odchylek těchto výsledků od výsledků jeho vlastních (jež bez důkazu považoval ovšem za naprosto správné) dovozuje vadnost naší metody (aniž by také zkoumal, zda byla ve Štyrsku řádně prováděna). Navrhuje pak, aby příští šetření o osevu bylo v celém Rakousku provedeno tak, jako je on provedl v těch 5 obcích,¹⁸⁾ chce však je omeziti jen na 5 hlavních obilnin a brambory. Říditi je měl v každé korunní zemi zvláštní »žň o v ý

¹⁷⁾ Die Reform der Anbauflächen- u. Erntestatistik. Vorschläge, erstattet auf Grund einer amtlichen Erhebung, von Dr. Otto Wittschieben (Graz 1917).

¹⁸⁾ Ve příčině dvou prvých z nich uvádí zajímavá data o době, již vyžadovalo celé šetření v nich: Po potřebných přípravách vyžadovaly předběžné práce 5 dní, vlastní šetření obchůzkou 11 dní a výpočty k tomu se pojící 7 dnů, tedy celkem 2 obce kromě příprav 23 dnů; počet vyšetřených parcel činil v 1. obci 1632, ve druhé 707. Vlastní šetření v obcích prováděl sám Dr. Wittsch., mladý, také tělesně velmi zdatný ředitel statist. úřadu, tedy síla mimořádně způsobilá, nad to jakožto navrhovatel silně pro věc zaujatá, za pomoci obou obec. starostů jakožto místních znalců a pak učitele obou obcí, jemuž Dr. W. vzdává neobmezenou chválu pro velké porozumění a správné pojmání věci, takže již v několika dnech mohl pracovati zcela samostatně. Výpočty pak prováděny ve statist. kanceláři samé, nepraví se, kolika silami. Jestliže přes to vyžadovaly 2 obce — 1 prostřední a 1 malá — doby 23 dní kromě příprav, kolika let nebo kolika sil vyžadovalo by stejné vyšetření našich 9244 kat. obcí v Č., vyzkávajících dohromady přes 10 milionů parcel?

ř a d« (Ernteamt), vypravený potřebnými mocemi a podřízený přímo c. k. úřadu pro výživu lidu; v čele každého měl býti akademicky vzdělaný, theoreticky i prakticky osvědčený statistik (pokud možno vojenský gázista!), jenž by byl zodpovědným ředitelem celého šetření v zemi. Vlastní šetření měli by prováděti vyšetřující komisaři — v zázemí se nalézající důstojníci, vojenští úředníci a místní učitelé —, po jednom pro každý vyšetřovací okrsek, pokud možno shodný se soudním okresem, spolu s několika »podkomisary«, za něž navrhuje W. dle potřeby též spolehlivé poddůstojníky s vyšším vzděláním (!). Vyšetřující komisaři měli být na 2—3denních kursech přednostou žňového úřadu theoreticky i prakticky zevrubně vycvičeni; měli pak býti zodpovědni za řádné provedení šetření v celém svém okrsku, jež měli rozdělit na menší okrsky jednotlivých podkomisařů tak, aby všechny práce mohly býti ve 3—4 týdnech úplně hotovy; tyto podkomisaře pak měli pro službu dobře vycvičiti, nad jejich pracemi bdíti, býti jim nápomocni a nutno-li, převzítí sami provedení prací těch. Celé Štýrsko, mající kol 2700 katastr. obcí, chtěl W. takto rozdělit mezi 30 vyšetřujících komisařů (včetně přednosta žňového úřadu), o nichž předpokládal, že celým šetřením — nejen ploch osevu, ale i o stavu osení (klassifikace každého jednotlivého pole krátce přede žněmi podle stavu osení na něm známkami 1—4) — budou zaměstnání každý po 40 dní, začež dostanou jen po 20 K denně diety, tedy úhrnem 24.000 K; podkomisařů stačilo by dle W. asi 250, z nich 100 by mohlo býti vzato z domácích osob, hlavně učitelů, jimž by prý stačilo dáti po 6 K denních diet, ostatních 150 chtěl W. vzít z poddůstojníků neschopných ke službě v poli, jimž by chtěl dáti jen příplatek po 2 K denně, a to obojím opět jen po 40 dní,¹⁹⁾ takže by celé šetření ve Štýrsku stálo pouze:

30 vyšetřujícím komisařům	(30 × 40 × 20 K)	=	24.000 K
100 učitelům-podkomisařům	(100 × 40 × 6 K)	=	24.000 »
150 poddůst.-podkomisařům	(150 × 40 × 2 K)	=	12.000 »
pak pomocným silám ve žňovém úřadě			6.000 »
za tiskopisy a kancelářské potřeby			4.000 »
úhrnem tedy			70.000 K

k čemuž by prý přistoupily jen ještě výlohy navrženého »námátkového« šetření o výsledcích sklizně,²⁰⁾ jež W. odhaduje pro

¹⁹⁾ Jak by 250 podkomisařů, event. i s 30 komisaři mohlo za 40 dní zpracovati 2700 obcí, když Dr. W. sám i s velmi účinnou pomocí jiných — srv. pozn. předcházející — potřeboval na 2 obce kromě příprav 23 dní, zůstává arci nevysvětleno.

²⁰⁾ »Die stichprobenweisen Aufnahmen der Ernteergebnisse«. Tím myslí W. úřední zjištění výnosů se 2—3 polí každého druhu plodin a každé ze 4 stupňů svrchu zmíněné klasifikace; veškeren výnos jich měl by dle něho hned při sklizni býti úředně zabaven a pod úřední kontrolou vyměřen. Podle toho pak měl býti vypočten průměrný výnos po 1 ha každé

celé Štýrsko 6.000 K, takže by za 76.000 K se pořídila zcela přesná statistika nejen osevu, ale i sklizně hlavních plodin pro celé Štýrsko!

Kritika této metody Wittschiebenovy podává se z toho, co svrchu uvedeno, sama sebou: Není zajisté pochyby, že by očitým zjištěním faktického osevu každé jednotlivé parcely nestranným znalcem mohlo se na podkladě úředních dat katastrálních o výměře každé té parcely dospěti k ideálně dokonalé statistice osevu. Obtíže a možnost chyb nastávají ovšem, jakmile tu jsou změny ve výměře, tvaru i kultuře parcely proti stavu katastrálnímu, nebo jakmile táž parcela jest oseta na různých nestejných částech různými plodinami. W. sám zmiňuje se jen o prvé z těchto dvou skupin obtíží a tvrdí, že dle učiněných zkušeností (ovšem jen v těch vybraných na zkoušku 5 obcích) jsou případy takových změn dosti vzácné a že při náležité pozornosti a cviku hranice možných proto chyb dosahují nejvýš 15%. Že však také osetí téže parcely několika plodinami musí působiti velké obtíže a je případem — aspoň u nás — velice častým, jest na bledni. Jsou-li nově vzniklé parcely nebo části parcel s tímž osevem nepravidelného tvaru — a to bývá bohužel pravidlem —, jest přesné zjištění jich výměry bez měřických strojů a nemožné oběti času přímo nemožno, správný odhad výměry té pak nesmírně těžký. Zejména v případech, aspoň u nás nikterak vzácných, kde hospodář celou řadu sousedních svých parcel za účelem snadnějšího vzdělávání spojil v jeden komplex, nepravidelně (cestami a p.) ohraničený, který pak bez ohledu na hranice parcelní dělí dle potřeby na celou řadu plodin, je správný odhad výměry každé z nich téměř nemožný, a naopak velmi snadno možno, že některou neb i některé z plodin těch, umístěné uprostřed takových komplexů úmyslně bez cestiček a mezí k nim vedoucích (hrách, zelí a p.), i nejpřísnější komisař vůbec přehlédne, resp. plochu jich nesprávně přičte kryjícímu je žitu, ovsu neb p. Zdá se mi tedy každým způsobem příliš optimistickým, tvrdí-li W., že vůbec možná hranice chyb při celém šetření dle jeho metody činí nejvýš dvě procenta (l. c. str. 21.).

Nad to stupňuje se možnost chyb také tím, že W. podivným způsobem chce šetření ve velkém omezení jen na 6 plodin nejdůležitějších, — ač při popisu svého vlastního šetření pokusného klade naopak (jistě mnohem správněji) důraz na to, aby žádná plocha kulturní nebyla přehlédnuta.²¹⁾ Naopak měl by zá-

plodiny a každého klasifikačního stupně pro každý vyšetřovací okrsek. — Poříditi to vše pro navržených 30 okrsků a pro každou z 5 hlavních plodin i pro brambory za 6000 K, bylo by arci uměním, jehož bližší tajemství W. bohužel ani nenaznačuje.

²¹⁾ »Zu beachten ist, daß keine in der Natur vorhandene Kulturflächen übersehen wird« (l. c. str. 18.).

dati, aby žádná plocha vůbec, nejen kulturní, nebyla při šetření pominuta; neboť jedině při povinnosti vyčerpání úplně celkovou rozlohu celé pozorované obce jest tu záruka úplnosti šetření a možnost přijíti na stopu možným omylům i chybám při něm.

Dalším zdrojem obtíží a chyb při této methodě je nesnadnost, ba mnohdy přímo nemožnost rozeznati některé plodiny od sebe navzájem při obchůzce polí v květnu bez součinnosti hospodářů (na př. cukrovka od krmné řepy, hrách od čočky, a i když by šetření bylo omezeno jen na oněch 6 hlavních plodin, ječmen od ovsa atd.). K tomu přistupují ohromné obtíže v č e c n é k o n t r o l y celého šetření, nehledě ani k tomu, že W. vůbec na ni nepomýšlí!

Přes to přese vše však uznejme, že by statistika osevu zjištěná objektivně methodou W.-ovou m o h l a býti pravdě bližší než naše, zjištěná jen dle subjektivních údajů hospodářů samých. Ale to předpokládá každým způsobem veliký počet zvláště kvalifikovaných orgánů a úsilovnou, co nejsvědomitější práci jejich i celých legií sil pomocných. Vnucují se tedy samy sebou otázky: Dá se takové šetření na celém velkém území vůbec provésti účelně a včas? Najde se všude s dostatek orgánů dosti kvalifikovaných a spolehlivých? A budou i v nejlepším případě výsledky o tolik lepší dosavadních, aby odůvodňovaly nutně s tím spojené ohromné zvýšení práce i nákladu? Konečně pak: Nedalo by se za tytéž peníze, ba snad za pouhou část jich dosíci výsledků ještě mnohem lepších, kdyby byly vynaloženy na zdokonalení metody dosavadní, zejména na prohloubení kontroly věcné správnosti dat?

Odpověď podala naše úřední statistika osevu za r. 1917. Byloť patrně pod vlivem řečené brožury Wittschiebenovy c. k. úřadem pro výživu lidu výnosem z 9./4. 1917 č. 2072 nařízeno zemským politickým úřadům všech rakouských zemí kromě Bukoviny, aby d o k o n c e č e r v n a předložily přesnou statistiku osevu, pořizenou i n d i v i d u á l n ě dle jednotlivých držitelů, o b c h ů z k o u v š e c h pozemků na podkladě m a p katastrálních a p a r c e l n ě h p r ů t o k o l ů. Methoda nařízeného tím šetření lišila se od právě popsané metody Wittschiebenovy pouze v jednotlivostech. Proti jeho návrhům mělo se šetření vztahovati ne toliko na 6 hlavních, nýbrž na 39 druhů plodin polních a mimo to ještě na louky všeho druhu, čistý úhor a vinice. V ý k o n n í o r g á n o v ě měli býti vybráni nikoli z voj. gázistů a poddůstojníků, nýbrž z »osob, vyznajících se v mapách katastrálních a schopných určití venku bezvadně identitu jednotlivých parcel (geometrů, aktivních i pensionovaných úředníků berních, orgánů vyživovací služby, přísežných odhadců, personálu hospodářských úřadů a rad i p.)«; obvod jich působnosti nemusil se shodovati s hranicemi jedné obce, ale pro

obvod každé obce měl jim býti přidělen místní znalec, pouze však pro informace. Šetření mělo počítati hned po skončení jarního osevu a jakmile stav kultur je umožňoval. Klasifikace polí jakožto příprava pro odhad sklizně sice nepředepsána, ale označena za účelnou; arci prý nemůže nahraditi odhad sklizně sám, nýbrž má jen usnadniti správný výběr polí pro omlaty na zkoušku a pro výpočty průměrných výnosů. Pro kontrolu všech výsledků šetření měly býti pečlivě zřízeny okresní komise kontrolní; složení a úkol jich blíže nepředepsány, jen stanoveno, že měly za základ své kontroly bráti operáty katastrální a všechny větší odchylky od nich objasniti buď výsledkem držitelů, neb i novým místním šetřením.

Všechny tyto odchylky od návrhů W. dlužno zajisté uznati za vhodné a prospěšné. Nevhodné bylo jen omezení na 39 druhů polních plodin, místo jedině správného pojetí druhů všech (zvláště když se právem nařizovalo, že vyšetřující komisař musí obejíti všechny parcely celého svého obvodu bez výjimky), nevhodné rozlišování, u některých z těch druhů, zda jsou pěstovány na semeno či na zelené krmění a p. (což ovšem se při obchůzce bez hospodáře a tak časně z jara zpravidla vůbec zjistiti nedá), nevhodné zařazení i strniskové řepy do toho jarního šetření atd. Na tom všem c. k. vyživovací úřad setrval i po našem rozkladu, kdežto od některých jiných předpisů (na př. od zjišťování množství výsevku) po něm upustil a některé jiné naše doplňující nebo pozměňující návrhy přijal.

Dle toho pak šetření r. 1917 skutečně provedeno; v Čechách a ve Slezsku řídil je Zemský statistický úřad, na Moravě Ústřední sbor zemědělské rady, všude ovšem v dohodě s místodržitelstvím resp. zemskou vládou a na základě předpisů a instrukcí vydaných úřadem pro výživu lidu, jež pouze dle možnosti přizpůsobeny domácím našim poměrům. Šetření tedy provedeno v podstatě dle metody Wittschiebenovy, jen poněkud (nikoli na škodu její) upravené.

Celý postup, jak byl dle toho předepsán u nás v Čechách, možno popsat stručně takto: Vyšetřující orgán (komisař) měl si především svůj okrsek podle katastrální mapy rozdělit na jednotlivé denní partie a pro každou předem zapsati do zasláných mu sběracích listů: čísla všech parcel v partii té se vyskytujících v tom pořádku, jak se asi dle mapy nejkratší cestou dají obejít, a data o velikosti a držitelích každé z těch parcel podle úředního parcelního protokolu; mimo to měl předem u obecního úřadu zjistiti příslušné poměry pachtovní, podle úředních seznamů pachtýřů (svrchu zmíněných), doplněných dle potřeby výsledkem obec. starosty a jiných znalců. Při obchůzce měl pak vždy aspoň s 1 místním znalcem, obecním úřadem mu přiděleným, obejít bezpodmínečně vše-

ck y parcely partie na ten den určené a u každé zjistiti: a) zdali nynější její p o d o b a a dle toho i v ý m ě r a souhlasí s katastr. mapou (při event. změně musil ovšem ihned pečlivě o d h a d n o u t i nynější její výměru, arci bez dlouhého měření), b) ke kterému druhu dle k u l t u r y nyní náleží, a c) bylo-li to role nebo zahrada, jakými d r u h y p l o d i n je právě oseta neb osázena; při několika družích na téže parcele musil arci opět odhadem zjistiti výměru každé té části. Pomocí zvláštní dané m u k c n t r o l n í p o m ů c k y mělo se zajistiti, aby žádná parcela nebyla vynechána. Dle zápisů o tom všem ve sběracích listech učiněných a dle připravených tam dat o držitelích a pachtýřích (kontrolovaných při obchůzce za pomoci oněch místních znalců) sestavovány pak »l i s t y o d r ť b ě« pro každého j e d n o t l i v ě h e h o s p o d á ř e, shrnující všechny jeho pozemky v pozorované kat. obci, ať vlastní či pachtované nebo jen v užívání mu dané, a rozlišující je všechny dle druhu kultury i osevu. Když tak byly všechny pozemky ze sběracích listů přeneseny do listů o držbě a v těchto sdělány součty, měly se tyto listy o držbě srovnati s archy pozemnostními těchže držitelů, rozdíly v nich poznamenati a větší vysvětliti. Po té se z listů o držbě sestavil pro každou katastr. obec úplný »o b e c n í p ř e h l e d«, jenž pak spolu se všemi listy o držbě v obecní kanceláři vyložen k všeobecnému nahlédnutí, což veřejnou vyhláškou v obci oznámeno s vyzváním, že proti skutečnostem obsaženým v těchto spisech může každý ve 3 dnech vznést písemné neb ústní n á m í t k y. O těch rozhodovala pak okresní kontrolní komise, zřízená politickými úřady okresními pro každý soudní okres zvlášť; sestávala z úředníka státního jakožto předsedy, z 1 úředníka finanč. úřadu nebo katastru daně pozemkové, z 1 zemědělského znalce, z 1 komisionáře Válečného ústavu obilního a z 1 jednatele, zpravidla to učitele, jemuž náleželo prováděti práce písemní, početní a p. Kromě rozhodování o námitkách náleželo jí formálně revidovati a dle možnosti i věcně kontrolovati veškeré operáty obecní svého okresu a sestaviti s o u b o r n é v ý k a z y o k r e s n í p r o j e d n o t l i v é h o s p o d á ř e, shrnující všechny plochy, které táž osoba obhospodařuje v různých katastrálních obcích téhož soudního okresu. Další revize celého materiálu, jakož i sestavení p ř e h l e d ů o k r e s n í c h i z e m s k ý c h vyhrazena byla Zemské statist. kanceláři.

Podobným v celku způsobem prováděno šetření to i na M o r a v ě a ve S l e z s k u. Odchytky byly většinou jen formálního rázu.

Výsledky neuspokojily, ba všeobecně zklamaly. Přes ohromný aparát a přes náklad mnoha milionů K nejen nebyly lepší, ale ani nedosahovaly výsledků dřívějších našich šetření, téměř beze všeho zvláštního nákladu provedených. V zemích mimočeských

pak skončilo šetření to patrně hotovým fiaskem, neboť c. k. úřad pro výživu lidu to sám ve výnosu z 4./12. 1917 č. 116.413 doznává.

Nařídil proto pro r. 1918 vyšetření ploch osevu z a s ú p l n ě j i n o u m e t h o d o u, opět prý dle návrhu znalce ze Štýrska, tentokrátě však zase jiného, prof. Dra. Thallmayera.²²⁾ V podstatě znamená metoda ta návrat k naší české metodě, totiž k v ý s l e c h u v š e c h h o s p o d á ř ů samých zvláštními komisemi, v každé obci pro to zřízenými; uplatněny v ní také požadavky námi dávno hájené: že šetření má se vztahovati na v e š k e r y p o z e m k y a n a v e š k e r y d r u h y p l o d i n, a že za pomůcku má býti použito dat k a t a s t r á l n í c h a pomocných se z n a m ů h o s p o d á ř ů, dříve pořízených. Ale podstatná změna byla v tom, že j e d n o t k o u šetření měla býti jednotlivá p a r c e l a a ne jednotlivý hospodář, pak že také to-muto šetření dány k dispozici m i l i o n o v é f o n d y, umožňující přidati každé obecní komisi po přísežném a placeném »obecním vyšetřujícím komisaři« jakožto zodpovědném orgánu k provádění šetření v polit. obci. Obě ty změny mohly by zajisté býti jen vítány, i byla by tedy tato metoda v zásadě dojista mohla vésti k výsledkům velmi pěkným, — kdyby práce dle ní byla náležitě organisována. Bohužel však byl původní návod, úřadem vyživovacím pro šetření to vydaný, v mnohých směrech nedostatečný, nedomyšlený, ba nemožný.²³⁾ Rozpaky tím vznik-

²²⁾ Úřad pro výž. lidu svolal počátkem února 1918 do Vidně několik málo odborníků k poradě o tom, jak by se měla statistika osevu prováděti pro rok ten. Pisatel této stati, ač pozván, nemohl se pro churavost porady osobně zúčastniti, nýbrž poslal k ní jen písemně své dobré zdání; ví tedy jen z doslechu, že metoda svrchu dotčená, tam schválená, pochází od prof. Thallmayera, neví však, jak zněly původní návrhy T. i zda a pokud doznaly změn buď dle usnesení porady té, nebo snad dle dřívějších písemných návrhů různých míst (také pisatele sama, jenž v dobrém zdání z 23./1. 1918 č. 9422, st. /17, navrhoval šetření v podstatě dle zcela týchž zásad, dokonce také již s parcelou jakožto jednotkou šetření).

²³⁾ Tak zejména uloženo bylo okresním polit. úřadům v nemožně krátké lhůtě provésti pro všechny obce svého obvodu ohromné práce přípravné: doplniti parcelní protokoly podle výkazů evid. úřadů všemi nově vzniklými dílčími parcelami i změnami jich, sestaviti dle toho soupisy všech parcel s udáním kultury i velikostí jich, sestaviti abecední seznam všech držitelů půdy v každé katastr. obci se řadou údajů o každém z nich, zvláště pak připraviti pro každého toho držitele půdy větší než 10 arů individuální »sběrací arch« s celou řadou dat, zejména též s výpisem všech jednotlivých parcel, které dle operátů katastrálních drží v kterékoli příslušné katastr. obci, s udáním celkové výměry jeho pozemků v každé té obci dle druhů kultury atd. Při tom zůstala v návodu vyživovacího úřadu úplně nerozřešena otázka, k čemu a jak dlužno použiti některých z těchto pracovních pomůcek, zejména seznamu parcel, a i druhých využitkováno v návodu nedostatečně. Z jiných nedostatků toho návodu aspoň ukázky: Neurčena jednotná doba rozhodná. Neurčeno, kdy a jak se mají sestavovat seznamy »drobných hospodářů«; zdá se, že tito »drobní hospodáři« vůbec

lé pak nebyly odstraněny, nýbrž spíše ještě rozmnoženy, když konečně vydán nový oběžník úřadu vyživovacího (teprve z 18. dubna 1918, č. 52.075), kterým sice zrušeny některé formuláře, dříve nařízené, zejména i sám formulář nejdůležitější, »sběrací arch« pro jednotlivé hospodáře (!), i seznam parcel a obecní seznam hospodářů, ale jinak nařízeno, že se má šetření provést dle onoho dřívějšího návodu!²⁴⁾ Zachovány zůstaly jen seznamy pachtýřů, seznamy drobných hospodářů a výkazy pro celé místní obce,²⁵⁾ — a přes to mělo být šetření provedeno individuálně nejen dle jednotlivých hospodářů, ale i dle jednotlivých parcel! Při tom nařizováno, že »předepsané vyšetření ploch osevu musí být bezpodmínečně provedeno po smyslu tohoto výnosu«!

Naše Zemská statist. kancelář snažila se pomoci si tu dle možnosti tím, že přepracovala celý návod; zachovala z předpisů vyživovacího úřadu, co se kategoricky žádalo a zachováti dalo, ale jinak upravila celé řízení, pokud to pokročilá doba dovolovala, samostatně, opírajíc letošní šetření hlavně o spolehlivou část výsledků podrobného šetření loňského. Dle toho provedeno pak šetření o plochách r. 1918 v Čechách takto:

U všech okresních úřadů politických sestaveny²⁶⁾ především pro každou místní čili politickou obec podle úředních »archův pozemnostních« dva abecední seznamy držitelů všech pozemků: s e z n a m d r o b n ý c h h o s p o d á ř ů, kteří nedrží

neměli býti vyslýcháni, ale jak potom zjistiti je a zejména také všechny poměry pachtovní a p.? Pakliže však měli býti vyslýcháni, proč nařízeno, že veškerá jejich půda (snad i stavení a dvůr!) má býti zařazena výhradně mezi »zelinářské zahrady«, čímž ušlo mnoho půdy na př. bramborům? K vůli předběžnému »seznamu pachtýřů« byl by dle návodu nutným dvojnásobek výsledků všech hospodářů. Nedomyšleny předpisy o »přespolních«, neřešena otázka společné držby, nevhodně žádány v květnu neb počátkem června údaje o tom, zdali a kolik směsek, ietele atd. bude skrmeno na zeleno a kolik necháno na semínko, dokonce pak i údaje o plodinách druhotných, zbytečně, volán každý, kdo má jakékoli pozemky v různých místních obcích, před komisi každé z nich (což když zavolán do všech na týž den?). Nepředepsána a neupravena žádná revise sebraného materiálu, nepodán návod pro sestavení okresních přehledů, atd

²⁴⁾ Výnos ten dostala naše kancelář teprv 26. dubna, kdežto do konce dubna měly býti určité již úplně provedeny všemi okr. polit. úřady všechny ony přípravné práce, o nichž se stala zmínka v poznámce předcházející!

²⁵⁾ Kromě toho zachován jen »veledůležitý«, nota bene ještě nedostatečně stylisovaný koresp. lístek pro předvolání přespolních hospodářů! — Uvádím vše to podrobněji jen jakožto ukázkou hříšného šlendriánu bývalých ústředních úřadů rakouských, aby i neinformované kruhy zvěděly pravou příčinu, proč tu selhala i taková šetření, na něž byly výjimečně obětovány celé miliony.

²⁶⁾ Způsobem přesně předepsaným, zpravidla pomocí učitelů a jiných pom. orgánů, po případě i samotných »obecních vyšetřujících komisařů« (kteří za to dostali zvláštní odměnu), za řízení a kontroly úředníka okres. polit. úřadu.

v obci víc než 10 arů půdy, a se z n a m v š e c h o s t a t n í c h. Mezi tím týmž úřadem vybráni a vzati po přání vyživ. úřadu do přísahy »obecní vyšetřovací komisaři«, kteří pak na okresních schůzích zevrubně poučení o svých úkolech a v první polovici června provedli v obcích celé šetření za pomoci zvláštních komisí, v nichž kromě nich a obecního starosty zasedali místní znalci každé přidělené osady. Komise měly nejprve srovnáním s operáty loňských šetření osevu,²⁷⁾ jakož i dle vlastních svých vědomostí doplniti neb opravití oba abecední seznamy svrchu dotčené, podle nařízení vyživ. úřadu dle operátů katastrálních pořízené, a doplniti také se z n a m y p a c h t ý ě ů, jež u nás již od r. 1916 měly všechny obecní úřady vésti a stále na nejnovějším stavu udržovati. Na podkladě všech těchto pomůcek měla pak komise sdělati si pevný plán celého šetření a předvolati si na jednotlivé dny přiměřený počet hospodářů, domácích i přespolečných, tito však předvolávání pouze tehdy, ví-li se o nich (ze všech těch pomůcek nebo dle soukromé znalosti členů komise), že drží celkem, třeba v různých obcích dohromady, přes 10 arů půdy.²⁸⁾

Vlastní šetření dalo se tedy opět v ý s l e c h e m h o s p o d ě ř ů, a to přespolečných s omezením právě dotčeným, domácích však v š e c h, také těch, kteří dle řečených seznamů, opírajících se jen o údaje katastrální, měli v obci méně než 10 arů půdy. — neboť bylo nutno zjistiti, zda nemají vedle toho třeba celý statek připachtován, v obci neb jinde, a vůbec skontrolovati správnost a úplnost všech údajů těch seznamů jak co do poměrů osobních (jmén, bydlišť, spoludržitelů atd.), tak co do vypsaných tam čísel o katastr. výměře držných pozemků dle druhů. Tato k o n t r o l a seznamů, jež pak sloužily nejen evidenci, ale i sdělení jistých součtů, byla prvním úkolem při výslechu všech, spolu s doplněním seznamů těch daty o držbě, z katastrálních operátů nezřejmé: domácích pozemků připachtovaných i připachtovaných neb v užívání jsoucích a pozemků přespolečných vůbec. Tak zjištěná c e l k o v á v ý m ě r a všech vyslychaných obhospodařovaných pozemků v pozorované obci ležících rozvržena pak na jednotlivé plodiny a druhy dle kultury, buď v celku, měl-li o tom vyslychaný sám řádně vedené záznamy (jak bylo cit. místodrž. nařízením ze 17./4. 1916 č. 32 z. z. předepsáno), nebo bylo-li možno přímo použití k tomu podrobných výkazů loňských (hlavně u těch hospodářů, jichž celková držba

²⁷⁾ Kromě obecních přehledů byly tam i seznamy všech hospodářů. jednak domácích, jednak přespolečných, jež byly obec. úřady i nadále povinny udržovati stále na nejnovějším stavu.

²⁸⁾ Ať vlastní, ať pachtované, v užívání dané a p. Zjistilo-li se to teprve dodatečně (na př. při výslechu těch, od nichž měli něco připachtováno neb odkoupeno a p.), byli také teprve dodatečně předvoláni.

se nezměnila a změny v osevu byly jen malé nebo povšechného rázu), — anebo podrobným výsledkem o každé jednotlivé parcele, rovněž na podkladě těch loňských výkazů. V »Návodu« dány pro oba případy podrobné pokyny, povšechné i zvláštní pro jednotlivé druhy kultury i plodin. Jen u »drobných hospodářů«, kteří nedrželi opravdu víc půdy celkem než 10 arů, upuštěno dle výslovného nařízení vyživovacího úřadu od rozvrhu té jejich půdy dle druhů kultury a osevu, — ač by to u těch bylo už nejméně práce — a spokojeno se rozvrhem jen na plochy obhospodařovatelné (role, zahrady, louky atd.) a neobhospodařovatelné (stavební atd.), jak to vyž. úřad předepsal pro »seznamy drobných hospodářů«.

V ý s l e d k y výsledku zapisovány u drobných hospodářů pouze do těchto seznamů,²⁹⁾ u ostatních do »o b e c n í c h p ř e h l e d ů«, každý hospodář na 1 řádek, a to do konceptu v pořadí výsledku (s odkazem na příslušné řadové číslo v doplněném »seznamu hospodářů«), do čistopisu však v pořádku abecedním a takovém, aby mohli býti zvlášť sčítáni jednak d o m á c í h o s p o d á ř í, jednak p ř e s p o l n í dle obcí svých bydlíšť. K oběm skupinám přičítali se po jednotlivě uvedených hospodářích s více než 10 arů půdy hromadně všichni příslušní »drobní hospodáři«, součtem z onoho zvláštního jich seznamu.

Podobným způsobem zjišťovány a do zvláštních pomocných výkazů zapisovány dle přání vyž. úřadu též m e z i p l o d i n y a plodiny druhotné, tyto arci jen dle prozatímního p l á n u hospodářů; valné ceny tato část šetření ovšem neměla.

Nejdéle do 15. června měly být všechny operáty u okresních politických úřadů, kde měly býti zvláštními orgány pro to zřízenými formálně a pokud čas dovolil i věcně p ř e z k o u m á n y a pak sestaveny v o k r e s n í p ř e h l e d y dle návodu pro to vydaného. Přehledy ty, dle soudních i politických okresů, měly pak i se všemi obecními přehledy býti postupně, nejdéle do 6. července, předkládány Zemské statist. kanceláři, jež měla do 15. července zaslati již hotové výsledky v zemských přehledech dvojmo úřadu pro výživu lidu do Vídně. Přirozeně tyto lhůty nebyly a při pozdním rozeslání tiskopisů ani nemohly býti dodržány, přes to však zaslala zemská kancelář již 15./7., 25./7. a 2./8. 1918 vyživovacímu úřadu aspoň předběžné výsledky.³⁰⁾

²⁹⁾ Rozumí se, že kdykoli se zjistilo, že někdo zapsaný do těchto seznamů drží ve skutečnosti víc než 10 a půdy, ať vlastní, ať cizí, byl ze »seznamu drobných hospodářů« vyškrtnut a přepsán do druhého.

³⁰⁾ Dne 15./7. zaslány předběžné výsledky o 162 okresích soudních a obou městech s vlastním statutem, dne 25./7. již předběžný výkaz úplný, v němž však pro 4 politické okresy, ze kterých elaboráty ještě nedošly, zařazena prozatím data loňská, dne 2./8. pak výkaz ten doplněn daty za tyto 4 pol. okresy (z nichž poslední došly teprve 31./7.), a novými zemskými úhrny. Předběžné toto zpracování došlého materiálu v Zem. stat.

kdežto výsledky definitivní, po zevrubném opětém přezkoumání všech operátů, zejména též po stránce věcné (srovnáním jich s loňskými a p.) a po opravě mnohých z nich zaslány teprv 21. října 1918.

J a k o s t v ý s l e d k ů trpěla hlavně dvoji zásadní vadou šetření: předně tím, že opět bylo zahájeno příliš pozdě, ač patří samozřejmě k hlavním podmínkám zdaru každého takového šetření, aby bylo v č a s náležitě připraveno a tiskopisy i návod rozeslány tak brzo, by jak pro sbírání materiálu, tak i pro jeho revisi měli všichni orgánové opravdu dostatečnou dobu na důkladnou práci, — a za druhé, nutnou nepřesností, způsobenou zbytečným vyloučením »drobných hospodářů« z podrobného výsledku o jejich osevu. Vedle toho působila na správnost výsledků ovšem také vydatně ještě další příčina: rakouské poměry válečné a nerozumný rakouský způsob při rekvisicích plodin polních i lučních; ale to nesouvisí již s použitou metodou šetření, nýbrž je spíše jakousi »vis major«, jež ostatně spolupůsobila při všech šetřeních o osevu za doby válečné, ovšem že čím dále intenzivněji.

Zbývalo by ještě podati konkrétní návrhy na příští ú p r a v u metody této větve statistiky u nás. Zásady mých návrhů v té věci jsou zřejmy z podané kritiky method dosud používaných. Podávati však návrhy podrobné nezdá se mi v nynější době radostného přerodu ani včasno, ani vhodno. Nevíme ještě, jakému organismu správnému bude tu spolupůsobiti a jaké prostředky tu budou k dispozici, nevíme, do jaké míry splní se naděje, že naši, československé státní statistice nebude již bojovati s takovou nedůvěrou občanstva, jaká působila statistice rakouské vždycky obtíže největší, nevíme, zda-li a pokud nebude tu snad zvýšená důvěra k vlastnímu státu paralysována vzájemnou nedůvěrou jednotlivých výrobních tříd atd. A vše to bude mítí ovšem podstatný vliv na volbu příští metody v této věci, aspoň v prvních letech přirozeného neklidu. Doufám však, že záhy dospějeme také v této věci k výsledkům nepoměrně lepším než v nezdravém Rakousku, a to v podstatě svojí českou methodou, jen snad v jednotlivostech opět zdokonalenou dle zkušeností z neblahých let válečných.

kanceláři omezovalo se jen na přezkoušení účetní správnosti součtů a příbližného souhlasu celkové výměry s čísly katastrálními, pak na vyloučení nestejnomyšlnosti v zařazování některých plodin do různých sloupců obec. přehledů a na namátkové zkoušky správnosti přenosu úhrnů za jednotlivé obce do výkazů okresních.